

STŘEDOVĚKÁ VYOBRAZENÍ JANA HUSA – TEOLOGICKÉ INTERPRETACE HISTORICKÝCH UDÁLOSTÍ

MILADA STUDNIČKOVÁ

MEDIEVAL DEPICTIONS OF JAN HUS: THEOLOGICAL INTERPRETATION OF HISTORICAL EVENTS

This study deals with well-known portraits of Master Jan Hus in the Martinická (Martinitz) Bible and in the Litoměřický graduál (Gradual of Leitmeritz) in relation with the accompanying texts. It seems that the illuminations are in fact pictorial explanations of a historical event which use Biblical models in the spirit of typological parallelism.

Key words: Jan Hus – Martinická bible (Martinitz Bible) – Litoměřický graduál (Gradual of Leitmeritz) – biblical exegesis – typological parallelism

Středověká zobrazení smrti Jana Husa¹ se objevují takřka v každé historické publikaci. Ve většině případů se jedná o iluminace ze středověkých rukopisů. Pokud vyobrazení z rukopisů text pouze oživují, obdobně jako novodobé fotografie zachycující historické okamžiky, dochází k významnému posunu jejich významu. Středověká vyobrazení nejsou zachycením okamžiku, nýbrž dobově podmíněnou interpretací události² chápáné v kontextu dějin spásy.³ V české reformaci byly události často interpretovány v eschatologických souvislostech.⁴ Toto pojetí navazuje na dlouhou interpretační tradici, sahající až k rabínským metodám reinterpretační biblických textů a k počátkům typologické exegeze. Kristův život je již v Novém zákoně chápán jako naplnění starozákonních proroctví, v Apokalypse jsou starozákonní texty volně

¹ Přehled vyobrazení viz Jan ROYT, *Ikonografie Mistra Jana Husa v 15. až 18. století*, Husitský Tábor – Supplementum 1, Tábor 2001, s. 405–451; Kateřina HORNIČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace*, Praha 2010. Většinu literatury k tématu uvádí Martina Šárovcová, *Jan Hus in Illuminated Manuscripts of the Bohemian Renaissance*, *The Bohemian Reformation and Religious Practice* 8, 2011, s. 288–316. Nové poznatky k ikonografii Jana Husa prezentují především metodologicky významné studie Mileny BARTLOVÉ, „*Upálení sv. Jana Husa*“ na malovaných křídlech utrakvistického oltáře z Roudnik, *Umění* 53, 2005, s. 427–443; dále práce Milady STUDNIČKOVÉ, *Jan Hus jako světlo prvního dne. K ikonografii Martinické bible*, in: Zdeněk Višek – Blažena Hrabánková (edd.), *Slánské rozhovory* 2010, <http://www.kultura.slansko.cz/upload/2012/01/optimal-screen-reformace-2010.pdf>, a Michala ŠRONĚKA, *Comput digital and Jan Hus as Defender of the Faith/Comput digital a Jan Hus jako obhájce víry*, *Umění* 61, 2013, s. 2–22.

² Srv. Hanns P. NEUHEUSER, *Zugänge zur Sakralkunst: Narratio und institutio des mittelalterlichen Christgeburtbildes*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 378–379.

³ Dokládá to např. koncepce světových kronik začínající stvořením světa a pádem andělů, srv. Hans-Werner GOETZ, *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im hohen Mittelalter*, Berlin 2008, s. 41–106.

⁴ Srv. např. Alexander PATSCHOVSKÝ – František ŠMAHEL (edd.), *Eschatologie und Hussitismus*, Praha 1996; František J. HOLEČEK, *Několik poznámek k teologické inspiraci táborského Božího bojovníka dvacátých let 15. století ve světle indicií Žižkových listů a Vojenského řádu*, in: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12.–14. října 2004, Tábor 2007, s. 195–276.

aplikovány na poměry doby, kdy byla napsána, a prezentovány jako apokalyptický model pro všechny časy. Analogické myšlenkové postupy typologického paralelismu a popisy každodenní reality pomocí biblických předobrazů se objevují ve středověkých textech; při jejich výkladu je vždy nutno brát v úvahu funkci a okolnosti vzniku. Obdobně je tomu u středověkých obrazů, jejichž smysl může kontext podstatným způsobem modifikovat. Takřka totožná kompozice upálení M. Jana Husa může mít různé, někdy i protikladné významy. V Jenském kodexu je Hus mučedníkem a světcem, v Richentalově kronice kacířem.

Smrt M. Jana Husa nebyla v utrakvistických Čechách pouhou historickou událostí, nýbrž představovala milník v dějinně-teologických, eschatologických úvahách. Husovým upálením začíná *Chronicon causam sacerdotum Thaboriensium continens* Mikuláše z Pelhřimova a Husova smrt je zde, podle Petra Čorneje, chápána jako nový počátek křesťanstva, jež vstoupilo na cestu obrody a navrátilo se k čisté víře a Kristově apoštolské církvi.⁵ Obdobné pojetí dokládá i známá iluminace v Martinické bibli, považovaná za nejstarší dochované zobrazení Husovy mučednické smrti (obr. 1).⁶ Scéna je umístěna na počátku knihy Genesis, hned vedle vyobrazení Sedmi dnů stvoření. Upálení, jak ukázal Karel Stejskal, bylo domalováno dodatečně, na okraj stránky, kde má malba evidentně nedostatek místa.⁷ Patrné je to zejména při srovnání se „sesterskou“ bibli Cod. 1217 Rakouské národní knihovny s takřka totožnou iniciálou ke knize Genesis (obr. 2).⁸ Smrt Husa má bezprostřední vztah ke Stvoření světa, jehož šest dní bylo běžně vykládáno alegoricky jako šest světových věků.⁹ Jaká však mohla být souvislost Husova upálení s Genezí?

⁵ Za upozornění na tyto souvislosti děkuji prof. Petru Čornejovi. K Táborské kronice a Kronice Vavřince z Březové, která začíná rokem 1414 podáváním svátosti oltární sub utraque, viz Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha 2003, s. 38, 44–45. V této souvislosti je příznačné, že upálení J. Husa bylo v textech zmiňováno a ve výtvarném umění zobrazováno v typologické paralele k smrti prvo-mučedníků církve, především sv. Vavřince, viz dopis olomouckých kanovníků kostnickému koncilu z prosince 1416: *Kanoniker von Olmütz an das Konstanzer Konzil*, Archiv für österreichische Geschichte 82, 1895, s. 386–391; V. NOVOTNÝ (ed.), *Passio Johannis Hus secundum Johannem Barbatum*, in: *Fontes rerum Bohemicarum VIII*, Praha 1932, s. 22. K vyobrazení na oltáři z Roudníků a ve Smiřkovském graduále srv. J. ROYT, *Ikonografie*; M. BARTLOVÁ, *Upálení sv. Jana Husa*.

⁶ Starší je obraz sienského malíře Sassetty z let 1423–1426 (National Gallery of Victoria, Melbourne), který mohl podle Františka Šmahela znázorňovat Husovu smrt na hranici, viz František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, IV, Praha 1996, s. 480, obr. 161. Myšlenku rozvedla Milena BARTLOVÁ, *Renesanční obraz s námětem upálení českého kacíře*, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), *Ad vitam et honorem. Přátelé a žáci prof. Jaroslava Mezníkovi k 75. narozeninám*, Brno 2004, s. 771–778. Autorka v článku „Upálení sv. Jana Husa“, s. 438 opravila svůj dřívější názor, že obraz znázorňuje upálení M. Jeronýma Pražského, a jako téma vyobrazení v Melbourne určila eucharistickou legendu o upálení židovského lichváře, který znesvětil eucharistii. K vyobrazení v Martinické bibli Jan Květ, *Nejstarší české vyobrazení upálení M. Jana Husi v bibli Martinické*, in: Českou minulostí. Práce žáků V. Novotného, Praha 1929, s. 175–193; Martina ŠAROVCOVÁ, *Jan Květ a Martinická bible*, in: Milena Bartlová – Hynek Látal (edd.), *Tvarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*, Praha 2011, s. 274–285; Milada STUDNÍČKOVÁ, *Jan Hus jako světlo prvního dne*.

⁷ Karel STEJSKAL, *Nové poznatky o iluminovaných rukopisech husitské doby*, Český časopis historický 93, 1995, s. 419–425, zde s. 420; Karel STEJSKAL, *Problematika datování a původu iluminovaných rukopisů z let 1420–1450*, in: Podzim středověku: vyhraňování geografických teritorií, městská kultura a procesy vzniku lokálních uměleckých škol ve střední Evropě 15. století, Brno 2001, s. 33–43.

⁸ Franz UNTERKIRCHER, *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1401 bis 1450*, Wien 1971, sv. II/1, s. 22; II/2, obr. 301 (Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich 2); Karl SCHWARZENBERG, *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1972, s. 11–12 (Museion. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek, NF 4. Reihe, 4. Bd.); M. STUDNÍČKOVÁ, *Jan Hus*, obr. 2.

⁹ AUGUSTINUS, *De Genesi adversus Manicheos* 1,35–40; BRUNO ASTENSIS, *Expositio in Pentateuchum*, in: Jacques Paul Migne, *Patrologia Latina* (dále PL) sv. 164, sl. 160: *Sed quid allegorice sex dies, nisi sex mundi aetates significavit?* Pavlův dopis Galatským 6, 14–15, umožňoval interpretovat Genesi jako předobraz nového

Majitel Martinické bible patřil patrně k univerzitním kruhům a soudě podle obsahu užíval rukopis nejspíše v kazatelské praxi. Kodex neobsahuje pouze latinskou Vulgatu, ale též další kratší textové jednotky usnadňující orientaci, interpretaci a zapamatování si biblické historie: *Compendium historiae* Petra z Poitiers, biblický „rodokmen spásy“ zpracovaný v podobě schemat, výklad abecedně seřazených hebrejských jmen připisovaný Stephanu Langtonovi, rejstřík čtení z epištol a evangelií v průběhu církevního roku, *Summarium biblicum* Alexandra de Villa Dei, jenž sepsal hlavní biblické události pro snadnější zapamatování ve 212 verších, a přehled obsahu knih Makabejských (*Capitulacio in libris Machabeorum*, fol. 432r–432v). Obdobné textové jednotky najdeme v bibli ÖNB 1217, ale i v Korandově bibli dokončené roku 1433,¹⁰ které byly iluminovány ve stejné iluminátorské dílně. Text Vulgáty doprovázejí v bordurách četné odkazy na biblickou konkordanci, odkazy k pařížskému korektoriu se správnějšími variantami latinského překladu a přípisy označující pasáže určené ke čtení v liturgii. Rovněž na počátku knihy Genesis najdeme na okraji stránky četné glosy. Vedle Husova obličje je umístěn přípis [*secunda*] [*ad*] [*Cor[inthios]*] 6 f odkazující k biblickému verši 2K 6,14: „*nolite iugum ducere cum infidelibus quae enim participatio iustitiae cum iniquitate aut quae societas luci ad tenebras.*“ Upozorňuje na vztah oddělení světla od tmy prvního dne k druhé epistoletě Korintským 6,14, která zní: *Nedejte se zapřáhnout do cizího jha spolu s nevěřícími! Co má společného spravedlnost s nepravostí? A jaké spolužití světla s temnotou?* Je tudíž velmi pravděpodobné, že vyobrazení je exegezi aktualizující biblický verš knihy Genesis 1,4. Hus je ukázán jako ten, jenž se nenechal zapřáhnout do jha spolu s nevěřícími.¹¹ Scéna odkazuje k tematice eschatologického zápasu světla a tmy. Hus je světlem odporujícím temnotám, přičemž metaforické srovnání obsahuje narážku na jeho smrt ohněm a zahrnuje christologickou interpretaci světla. Představuje Husa jako následovníka Krista v boji s temnotou.¹²

V Jenském kodexu je obraz Husovy smrti, spolu s upálením M. Jeronýma, vevázán před prvotisk utrkvistické přílohy pasionálu, čímž vyniká martyrologický charakter vyobrazení.¹³ Husovu upálení je na protilehlé straně přiřazen obraz Husa kazatele. Není náhodné, že ze života

stvoření v Kristu, první epistoletě Korintským 15,22 Ježíše jako druhého, nového Adama. Stvoření Adama odpovídá inkarnaci Krista, Kristus stojí na počátku nového věku, nového stvoření a obnovení vztahu s Bohem, který Adam svým hříchem ztratil. Proto v obrazovém cyklu Stvoření biblických rukopisů je často stvoření člověka šestého dne znázorněno jako Prvotní hřích a sérii uzavírá medailon s Ukřižovaným Kristem, který svou smrtí lidský hřích vykoupil, viz Johannes ZAHLEN, *Creatio Mundi. Darstellungen der sechs Schöpfungstage und naturwissenschaftliches Weltbild im Mittelalter*, Stuttgart 1979, k publikaci kriticky Conrad RUDOLPH, *In the Beginning: Theories and Images of creation in Northern Europe in the twelfth century*, Art History 22, 1999, s. 3–55, zde s. 4. Tyto souvislosti uvádí M. ŠÁROVCOVÁ, *Jan Květ*, s. 125, jako hlavní důvod umístění obrazu Husova upálení vedle Stvoření světa.

¹⁰ Ota HALAMA, *Přípisky Václava Korandy ml. v krnovské bibli*, Studie o rukopisech 36, 2005–2006, s. 121–140.

¹¹ Srv. známou aktualizaci tohoto verše u Tertulliana (PL 2, sl. 1009) a sv. Jeronýma (PL 22, sl. 415), James J. MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley – Los Angeles – London 2001, s. 53.

¹² Amedeo Molnár vidí v *imitatio Cristi* hlavní princip Husovy víry, Amedeo MOLNÁR, *Husovo odvolání ke Kristu*, in: Rudolf Říčan (ed.), *Husův sborník*, Praha 1966, s. 73–83. Podrobnější argumentace viz M. STUDNÍČKOVÁ, *Jan Hus*. Christomorfí motivy relace Petra z Mladoňovic a dalších textů o Husově martyrii zdůrazňuje Milena BARTLOVÁ, „*Upálení M. Jana Husa*“, s. 435.

¹³ Fol. 38r, 38v, viz Milada HOMOLKOVÁ – Milada STUDNÍČKOVÁ – Petra MUTLOVÁ, *Přepis textu kodexu s ikonografickým komentářem*, in: Jenský kodex, II, Komentář, Praha 2009, s. 87–199, zde s. 135–139. Milena Bartlová upozornila na rozdílné zobrazení Husa-kazatele, který má vyholenou bradu, a christomorfího Husa-mučedníka s dlouhými vlasy a zarostlou tvář. Vyholená tvář a tonzura charakterizuje Husa jako kněze, viz Milena BARTLOVÁ, *Kdy Jan Hus zhubl a nechal si narůst plnovous? Vizuální komunikační média jako historiografický pramen*, in: Robert Novotný – Petr Šámal a kol., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*, Praha 2011, s. 205–215.

světce byly vybrány právě tyto dva momenty. Reformní myšlení přisuzovalo kazatelskému úřadu mimořádný význam; církev byla obnovována Božím slovem, kazatel byl Božím nástrojem, následoval Kristova příkladu¹⁴ a v eschatologickém zápase a spáse lidstva měl sehrát klíčovou roli.¹⁵ Nelze vyloučit, že Hus a Jeroným zde byli chápáni jako dva proroci, apokalyptičtí svědkové podle 11. kapitoly Zjevení sv. Jana.

Obrazy Husa na kazatelně a Husa mučedníka se o málo později objevily v liturgickém kontextu v Litoměřickém graduálu.¹⁶ Na konci sanktoralní části, kterou uzavírá proprium svátku Jana Husa a jeho druhů, je vloženo folio s dvěma celostrannými obrazy, které se renesančním charakterem ornamentu zřetelně odlišují od ostatních iluminací kodexu. Na rubové straně je namalován votivní obraz litoměřického purkmistra, rytíře Václava z Řepnice (před 1470 – naposled zmiňován 15. 4. 1517), horlivého kališníka,¹⁷ jenž se na Husa obrací jako na svého ochránce. Z tmavého kouře kostnické hranice zde anděl pozdvihují k Bohu Otci duši Husa a kladou mu na hlavu korunu mučednictví obklopenou svatozáří (obr. 3).¹⁸ Scéna koresponduje s vyobrazením Husova upálení v borduře folia 43r u vstupního zpěvu první adventní neděle: *K tobě pozdvihují duši svou, Bože můj* (žalm 24,1).¹⁹ V misálech či graduálech doprovází v mnoha případech tento introit (*Ad te levavi animam meam*) obraz krále Davida zdvihajícího k Bohu duši v podobě malého dítěte. Husova duše na votivním obraze má však zcela netradiční podobu. Hus, jenž byl na zemi odsvěcen a rituálně vysvěcen z kněžských šatů,²⁰ je zde před Bohem opět s neporušenou tonsurou, oděn v kněžské roucho, čímž se manifestuje nespravedlivost a neplatnost pozemského soudu a svrchovanost soudu Božího.²¹ Scénu objasňují v humanistickém duchu komponované verše s označením *In Ioannem hus Exodion* (sic!), umístěné v rámu pod obrazem, který aktualizuje historickou událost v duchu nově nadcházejícího reformního zápasu s Římem a zdůrazňuje nespravedlnost, s níž byl prorok české země vydán plamenům.²² Výraz „exodion“, který znamená

¹⁴ Srv. Mistr Jan Hus, *Postilla. Výloženie svatých čtení nedělních*, Praha 1952, č. 13, s. 92.

¹⁵ K českému reformnímu hnutí jako hnutí kazatelskému Pavel Soukup, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha 2011, s. 101–114; Peter C. A. MORÉE, *Preaching in Fourteenth-Century Bohemia. The Life and Ideas of Milicijus de Chemsir (d. 1374) and his Significance in the Historiography of Bohemia*, Herpice 1999, s. 160–165; F. J. HOLEČEK, *Několik poznámek*, s. 252–253.

¹⁶ Státní okresní archiv Litoměřice / Lovosice se sídlem v Lovosicích, IV C 1. K rukopisu podrobně především Karel CHYTIL, *Vývoj miniaturního malířství českého za doby králů rodu jagellonského*, Praha 1896, s. 50–55; Josef KRÁSA, *Knížní malířství*, in: Jaromír Homolka – Josef Krása – Václav Mencl – Jaroslav Pešina – Josef Petráň, *Pozdně gotické umění v Čechách*, Praha 1978, s. 387–457; J. MACEK, *Mistr*.

¹⁷ Písemné prameny k osobě Václava z Řepnice shromáždil K. CHYTIL, *Vývoj*, s. 50–51. Erb poprvé uvedl ve známost Jan Erazim VOCEL, *Miniatury české XVI. století*, Památky archeologické 3, 1859, s. 241–257; k erbů s odkazy na starší literaturu Jan SMETANA, *Heraldické památky na litoměřické erbovní měšťany*, Litoměřicko. Vlastivědný sborník 17–20, 1981–1984, s. 79–100.

¹⁸ Vyobrazení odpovídá obratu *Deus ... martyrio coronavit*, hojně užívanému např. v martyrologiích.

¹⁹ Jako předlohu vyobrazení v borduře určila Martina Šárovcová dřevoryt utrakvistické přílohy k pasionálu, viz M. ŠÁROVCOVÁ, *Jan Hus*, s. 296.

²⁰ Milena BILKOVÁ, *Husova kacířská čepice*, Husitský Tábor – Supplementum 1, 2001, s. 637–645.

²¹ Srv. Jiří KEJŘ, *Husova odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*, Ústí nad Labem 1999; J. ROYT, *Ikonografie*; TÝŽ, *Hussitische Bildpropaganda*, in: Winfried Eberhard – Franz Machilek (edd.), *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa*, Köln 2006, s. 341–354, zde s. 352; M. BARTLOVÁ, „*Upálení sv. Jana Husa*“, s. 440.

²² *En proprium uatem diuusa boemia sacris / Edidit in latios concita terra uiros / Ordinis antiqui non nescius ipse superbum / Dixit pontificem maxima roma (sic!) tuum / Diuicias luxum cristi non esse ministri / Sed neque cesareum uertice ferre decus. / Moribus optauit meliorem reddere clerum / Uinceret ut priscum relligione Numam / Uerba mouent animos romanaque curia seuit / Et uatem flammis gens male sancta tradit / Inmeritam uatis uidit constancia mortem / Quod pia mens celos ingeniumque petit.* Překlad Zdeňka Bonaventury Boušeňo: Hle, vlastního proroka vydala / česká zem, pobouřená a ve víře / rozvrácená, do rukou římských pochopů. / On tvrdil

tragický závěr, dohru tragédie, užil autor veršů záměrně. V řeckém překladu Pentateuchu (Septuaginta) se jím označuje závěrečná slavnost Šmini aceret. Exodion odkazuje k veršům Lev 23,36 a Num 29,35–36, v nichž se hovoří o svatém shromáždění osmého dne a ohnivě oběti Hospodinovi.²³ Slavnost osmého dne je vykládána jako osmý den Stvoření, počátek věčnosti, věčné blaženosti svatých a očištěné církve.²⁴ Václav Řepnický se na vyobrazení obrací na Jana Husa jako na světce, Božího proroka a mučedníka české země, kterého Bůh přijímá jako ohnivou obět'.

Na lícové straně folia, kde je zobrazen Mistr Jan na kazatelně před kostnickým koncillem, byly verše později vyškrabány, což podle Jaroslava Macka mohlo souviset s pronikáním luterství, odmítajícího kult svatých (obr. 4).²⁵ V dolní liště rámu drží dva putti purpurově zbarvenou tabuli ve tvaru štítu s majuskulním nápisem *Caro mea uere est cibus et sanguis meus uere est potus. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem in me manet et ego in eo. Iohan/n/es*,²⁶ v jejíž dolní části je namalován zlatý kalich (obr. 5). Text je mírně upraveným veršem Janova evangelia 6,56–57 a v rukopise graduálu se v totožné podobě vyskytuje na třech dalších místech, jako alelujový verš, graduale a traktus ke svátku Kristova těla.²⁷ Tvar nápisové podložky jistě nebyl zvolen náhodou. Vizualizuje metaforu „štítu víry“,²⁸ vycházející z biblického verše Efeským 6,16: vezměte štít víry, jímž budete moci uhasit všechny hořící šípy toho Zlého, kterou, jako jednu z duchovních zbraní ve svých textech hojně užívali čeští reformní kazatelé, především samotný Jan Hus a Jakoubek ze Stříbra.²⁹ Exegeze biblického verše ukazují, že hořícími šípy, před nimiž štít chrání, jsou slova Anti-krista. Metaforu nalezneme např. v Husově Dcerce: Dábel na člověka útočí hněvem, závistí, pýchou, smilstvím a slovy, která je možné odrazit jen štítem víry.³⁰ Jan Hus byl na kostnickém koncilu nařčen z remanence a nelze vyloučit, že se na vyobrazení v Litoměřickém graduálu

tobě, vznešený Říme, že / o tvém starobylém veleknězi je obecně / známo, že je zpupný, / že se na bezúhonného služebníka / nehodí, aby žil v bohatství a rozkoši / a nosil na hlavě cisařskou korunu. / Chtěl v mravech napravit kněžstvo / a předčil v náboženské horlivosti / i dávného Numu. / Jeho kázání otrásá srdce, ale římská / kurie zuří a nesvaté pokolení vydá / proroka plamenům. / Kostnice hledí na nespravedlivou smrt / prorokovu, aby jeho zbožná duše / mohla spět k nebesům. Verše zveřejnil Anton Ludwig FRIND, *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese*, sv. III, s. 344; FRB VIII, s. 437; Barry F. H. GRAHAM (ed.), *The Litoměřice Gradual of 1517*, Prague 1999, č. 1384, s. 186. Český překlad uvádí J. KRÁSA, *Knižní malířství*, s. 457, pozn. 110; Jaroslav MACEK, *Mistr Jan Hus v litoměřickém graduálu. Vývoj vyobrazení Mistra Jana*, Litoměřicko 23, 1987, s. 107–134, zde 116.

²³ Stephen BARTON, *Holiness: Past and Present*, London – New York 2003, s. 148.

²⁴ Srv. např. AUGUSTINUS, *Sermones de tempore*, PL 38, sl. 1197: *Octavi et septimi diei mysterium. Regnum Christi et sanctorum in terra post separationem malorum. Sabbatismus sanctorum in terra. Octavus ergo iste dies in fine saeculi novam vitam significat: septimus quietem futuram sanctorum in hac terra. Regnabit enim Dominus in terra cum sanctis suis, sicut dicunt Scripturae, et habebit hic Ecclesiam, quo nullus malus intrabit, separatam atque purgatam ab omni contagione nequitiae... Nam Ecclesia hic primo apparebit in magna claritate et dignitate et iustitia.*

²⁵ J. MACEK, *Mistr*, s. 117–118, pozn. 9.

²⁶ Přepis textu B. F. H. GRAHAM, *The Litoměřice*, Nr. 1383, s. 186. Graham uvádí chybný tvar *Caro meues*, K. CHYTIL, *Vývoj*, udává správné znění, avšak pouze incipit textu.

²⁷ B. F. H. GRAHAM, *The Litoměřice*, č. 473, s. 74, č. 478 a 479, s. 75.

²⁸ Řadu příkladů vizualizace metaforu uvádí v souvislosti se Štítem víry Jeronýma Pražského František ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského*, Praha 2010, obr. 2–25.

²⁹ Pavel SOUKUP, *Metaphors of the Spiritual Struggle Early in the Bohemian Reformation: The Exegesis of Arma Spiritualia in Hus, Jakoubek, and Chelčický*, *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, 6, 2007, s. 87–109; Týž, *Reformní kazatelství*, s. 283–284, 294–295, 299, 303. Nalezneme ji též u Viklefa, *Tractatus de condemnatione 19 conclusionum*, Willliell R. THOMSON, *The Latin Writings of John Wyclif, Subsidia Mediaevalia* 14, 1983, č. 401, s. 255–257.

³⁰ Mistr Jan HUS, *Drobné spisy české* (= Opera omnia IV), ed. Amedeo MOLNÁR, Praha 1985, s. 163–186.

uvedenými Kristovými slovy hájí právě proti tomuto obvinění.³¹ Text na štítě může být současně obhajobou utrakvismu³² jako pravé víry, která vychází ze slov samého Krista. Může rovněž odrážet spory o kompaktáta v letech 1512–1513.³³ Prostředí chrámu a argumentační gesto Jana Husa,³⁴ k němuž je směřována pozornost diváka, naznačuje, že scéna nejspíše není zachycením konkrétního okamžiku. Slyšení 7. června, na němž se Hus hájil proti obvinění z remanence, se odehrávalo v refektáři kláštera minoritů, v kostnickém chrámu Panny Marie nedostal 6. července Jan Hus dostatečný prostor k argumentaci.³⁵ Josef Krása interpretoval scénu jako záměrnou aluzi na vyobrazení Dvanáctiletého Ježíše v chrámu (L 2,46–47),³⁶ což odpovídá výkladu Husova života jako paralely k životu Ježíšovu ve smyslu imitatio Christi. Jan Hus před zástupci církve prezentuje argumenta fidei, obdobně jako dvanáctiletý chlapec Ježíš uprostřed mistrů.³⁷ K tomuto tematickému okruhu se patrně váže i enigmatický piktogram (obr. 6) nad Husovou hlavou, zavěšený pod baldachýnem na místě, kde pod akustickou stříškou kazatelny bývá obvykle umístěna holubice sv. Ducha, jehož prostřednictvím Bůh učí pravdě.³⁸ Skládá se z vyobrazení okřídleného srdce probodeného šípem, k němuž jsou dole připojena dvě písmena. Karel Chytil považoval majuskulní M, přes které je v horní části vodorovně položeno I, za iniciály I. M. a soudil, že by se snad mohlo jednat o monogram malíře;³⁹ později piktogram označil za symbolický znak nikoli profánního charakteru.⁴⁰ Domnívám se, že písmena lze číst i v opačném sledu, monogram by se tak mohl vztahovat přímo k osobě Husa (Magister Iohannes). O srdci hovoří evangelista Lukáš (2,46–51) právě v souvislosti s nalezením dvanáctiletého Ježíše v chrámě,⁴¹ kdy P. Maria uchovávala Ježíšova slova ve svém srdci.⁴² Srdce je obecně symbolem lásky, lásky tělesné i duchovní (caritas, agapé). Může též znamenat srdce chápající moudrost, jak o tom hovoří sv. Ambrož ve svém výkladu Davidových žalmů, kde připomíná interpretaci hebrejského písmena lamed

³¹ *Petri de Mladoňowic relatio de Magistro Johanne Hus*, in: Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia, ed. František PALACKÝ, Praha 1869; novější edice Václav NOVOTNÝ, Fontes rerum Bohemicarum VIII, Praha 1932, s. 25–120; Zdeněk FIALA (ed.), *Petra z Mladoňovic Zpráva o mistru Janu Husovi z Kostnice*, Praha 1965, s. 127–129.

³² K obvinění Michala de Causis, podle něhož Hus učil a kázal lidu, že má být podáváno pod obojí Jiří KEJŘ, *Husův proces*, Praha 2000, s. 148–149, 162.

³³ František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, Praha 2011, s. 90–92.

³⁴ K tomuto motivu viz studii Michal ŠRONĚK, *Comput digital and Jan Hus as Defender of the Faith / Comput digital a Jan Hus jako obhájce víry*, Umění 61, 2013, s. 2–22. (Studie vyšla až po dokončení tohoto textu).

³⁵ Srv. *Petri de Mladoňowic relatio de Magistro Johanne Hus*; Z. FIALA (ed.), *Petra z Mladoňovic Zpráva*, s. 127–129.

³⁶ J. KRÁSA, *Knižní malířství*, s. 445; J. Macek, *Mistr*, s. 112.

³⁷ AMBROSII MEDIOLANENSIS, *Opera: Expositio evangelii secundum Lucam*, Turnholti 1955 [CCSL, 14]), s. 32; *Argumenta fidei conferebat in corde* (Exp. Ev. sec. Lue, II, 54).

³⁸ Na tuto skutečnost upozorňuje i Michal ŠRONĚK, *Comput digital*.

³⁹ K. CHYTEL, *Vývoj*, s. 52–53.

⁴⁰ Karel CHYTEL, *České malířství prvních desetiletí 16. století*, Praha 1931, s. 23. K této interpretaci se kloní i J. KRÁSA, *Knižní malířství*, s. 457, pozn. 109.

⁴¹ Po třech dnech jej našli v chrámě, jak sedí mezi učiteli, naslouchá a dává jim otázky. Všichni, kteří ho slyšeli, divili se rozumnosti jeho odpovědi. Když ho rodiče spatřili, užasli a jeho matka mu řekla: „Synu, co jsi nám to udělal? Hle, tvůj otec a já jsme tě s úzkostí hledali.“ On jim řekl: „Jak to, že jste mě hledali? Což jste nevěděli, že musím být tam, kde jde o věc mého Otce?“ Ale oni jeho slovu neporozuměli. Pak se s nimi vrátil do Nazareta a poslouchal je. Jeho matka uchovávala to vše ve svém srdci.

⁴² Srv. výklad této pasáže u Bedy CTIHODNĚHO, *In evangelium s. Luce*, PL 92, sl. 350: Et mater ejus conservabat omnia verba haec in corde suo. Sive quae intellexit, seu quae necdum intelligere verba Evangelii potuit, omnia suo pariter in corde quasi ruminanda, et diligentius scrutanda recondere. Discamus ergo sanctae virginis in omnibus castitatem, quae non minus ore pudica quam corpore, argumenta fidei conservabat in corde. Et si illa ante praecepta apostolica tacet, cur tu post apostolica praecepta magis cupis docere quam discere?

jako srdce.⁴³ Kdo má srdce, zachovává Boží příkazy, tak jako P. Maria ve svém srdci uchovávala slova Spasitele.⁴⁴ Významný, především v utrakvistickém kontextu, je význam srdce, do něhož je vepsaný Boží zákon.⁴⁵ Sv. Augustin toto srdce chápe jako sídlo duše, která míří k Bohu.⁴⁶ Šíp mířící na srdce je považován za atribut Amora, v křesťanském kontextu se stává, kromě jiného, symbolem Božího slova, které zasahuje nitro člověka.⁴⁷ Sv. Bernard užívá příměru v souvislosti s P. Marií.⁴⁸ Šípem může být i prorok, jako služebník Boží (Iz 49,2). Podle Origena Bůh (Amor) posílá svůj vyvolený šíp (Krista) k těm, kdo budou zachráněni.⁴⁹ Užívání metafory je nejčastěji spojováno s osobou církevního otce Augustina, jenž ve svých *Confessiones* hovoří o Boží lásce, která jako šíp pronikla do jeho srdce a uvízla v jeho nitru,⁵⁰ a ve výkladech žalmů opakovaně objasňuje příměr šípu zraňujícího srdce.⁵¹ Kazatelé Božího slova hýbou světem, slova apoštolů jsou jako šípy, které pronikají do srdce⁵² a vzbuzují lásku.⁵³ Srdce probodnuté šípem se stalo přímo Augustinovým atributem, jak ukazují vyobrazení od poloviny 15. století.⁵⁴ Rovněž metaforu křídel lásky, která pozdvihují srdce k Bohu,

⁴³ Lamed jako akronym *lev mevin daat* (srdce, jež chápe moudrost).

⁴⁴ AMBROSIIUS MEDIOLANENSIS, *Expositio in Psalmum David CXVIII*, PL 15, sl. 1360: Lamed littera duodecima incipit, cujus interpretatio, cor, vel ut alia interpretatio habet, servo. Unde videtur admonere, vel prudenter haec intelligenda, vel sollicito servanda praecepta. Nam hoc primus statim versiculus admonet. Cor etenim sibi mundum creari in superioribus hic Propheta, ut legimus (Psal. 50,12), postulavit. Cor sibi prudens dari oravit a Domino filius hujus Salomon. Qui ergo habet cor mundum, qui habet cor prudens, ipse intelligit seriem subditorum versuum, atque virtutem (III Reg. 9,9). Unde et alibi invenimus cor solum, id est, vel singulare, vel quod nulla illecebra hujus saeculi impediatur, et carnis possit inturbare sapientia. Qui autem habet cor, servat mandata Dei: quemadmodum legisti de Maria, quae conservabat omnia Domini Salvatoris in corde suo vel dicta, vel gesta (Luc. 2,51).

⁴⁵ Jeremiáš 31,33; Římanům 2,12–23; Efezským 3,17; srv. F. J. HOLEČEK, *Několik poznámek*, s. 234.

⁴⁶ Ole Martin HØYSTAD, *Historie srdce*, Zlín 2011, s. 83. Prof. Lubomíru Konečnému jsem zavázána za upozornění na literaturu týkající se ikonografie srdce a její zapůjčení.

⁴⁷ Exegeze ž. 119 (120),4. Srv. též Barbara NEWNAM, *Love's Arrows: Christ as Cupid in Late Medieval Art and Devotion*, in: Jeffrey F. Hamburger – Anne-Marie Bouché (eds.), *The Mind's Eye. Art and Theological Argument in the Middle Ages*, Princeton 2005, s. 263–286.

⁴⁸ *Sermones in Cantica canticorum*, XXIX, 8 (dubius), PL sv. 183, sl. 932: Est etiam sagitta electa amor Christi, quae Mariae animam non modo confixit, sed etiam pertransivit, ut nullam in pectore virginali particulam vacuum amore relinqueret, sed toto corde, tota anima, tota virtute diligeret, et esset gratia plena.

⁴⁹ György HEIDL, *Origen's Influence on the Young Augustine: A Chapter of the History of Origenism*, New Jersey 2003, s. 220.

⁵⁰ 9. kniha, hlava II. K rozšíření motivu přispěla patrně i Zlatá legenda Jakuba de Voragine, která epizodu připomíná.

⁵¹ AUGUSTINUS, *Ennarationes in psalmos*, LVI: Nam habet et ipse sagittas bonas, verba bona, unde sagittat cor fidele, ut ametur, PL 36, sl. 668.

⁵² AUGUSTINUS, *Ennarationes in psalmos*, LXXVII: Verbi Dei praedicatores mundum commovent ... Etenim sagittae tuae pertransierunt. Easdem voces nubium rursus sagittas dixit. Verba enim Evangelistarum sagittae fuerunt. Similitudines enim sunt. Nam proprie nec sagitta est pluvia, nec pluvia sagitta; at vero verbum Dei, et sagitta est, quia percutit, et pluvia, quia rigat. Nemo ergo iam miretur abyssorum conturbationem, quando sagittae tuae pertransierunt. Quid est, pertransierunt? Non in auribus remanserunt, sed corda transfixerunt, PL 36, sl. 981.

⁵³ AUGUSTINUS, *Ennarationes in psalmos*, CXIX: Caritas vestra primo quae sunt sagittae. Sagittae potentis acutae, verba Dei sunt. Ecce jaciuntur, et transfigunt corda: sed cum transfixa fuerint corda sagittis verbi Dei, amor excitatur. Novit Dominus sagittare ad amorem; et nemo pulchrius sagittat ad amorem, quam qui verbo sagittat; imo sagittat cor amantis, ut adjuvet amantem; sagittat, ut faciat amantem. Sagittae autem sunt, cum agimus verbis, PL 37, sl. 1600.

⁵⁴ Literární prameny pro zobrazení sv. Augustina uvádějí Joseph C. SCHNAUBELT – Frederick Van FLETEREN (eds.), *Augustine in Iconography: History and Legend*, New York 1999. Srv. deskový obraz z Westfälisches Landesmuseum, Münster, viz Doris BIETENHOLZ, *How come this means love?*, Saskatoon 1995, obr. 55, pečeť university ve Wittenbergu z r. 1503 s opisem podle J 8,12, Cranachův dřevorez se sv. Augustinem před Bolestným Kristem, viz Dieter KOEPLIN – Tilman FALK, *Lukas Cranach: Gemälde, Zeichnungen und Druckengraphik*, Stuttgart 1974, č. 9, s. 60.

nalezneme u sv. Augustina.⁵⁵ Kolem r. 1390 jsou křídla lásky doložena již ve vizualizované podobě.⁵⁶ Okřídlené srdce probodnuté šípem se objevuje později v knize emblemů s lematem *ibi ubi*. Směřuje vzhůru do nebes, neboť je ukotveno tam, kde je pravá blaženost.⁵⁷

Podle Václava Novotného a Jaroslava Macka mohl být autorem veršů a konceptorem výzdoby litoměřický děkan, humanista Matěj Korambus, zv. Charvát (Mathias Chorambius, Matthias de Trzebecz, † 1536), osobní přítel Řepnického, konzervativní staroutravkista, jenž jednal spolu s administrátorem podobojí Pavlem Žateckým o sloučení utravkistické církve s církví katolickou.⁵⁸ Vzdělání Matěje Koramba,⁵⁹ jenž ovládal řečtinu, a kulturní rozhled Václava Řepnického, bývalého úředníka nejvyššího kancléře Albrechta z Kolovrat, litoměřického purkmistra a zástupce královských měst na jednání s králem Vladislavem r. 1513,⁶⁰ by tak objasňovaly humanistický diskurz utravkistických témat.⁶¹

MILADA STUDNÍČKOVÁ

Mittelalterliche Darstellungen von Jan Hus – theologische Interpretationen historischer Ereignisse

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie untersucht die Bedeutung der bildlichen Darstellung von Magister Jan Hus in der Martinitz-Bibel und im Leitmeritzer Graduale im Zusammenhang mit den entsprechenden Begleittexten. Es zeigt sich, dass die historischen Ereignisse mittels biblischer Vorbilder im Geiste eines typologischen Parallelismus interpretiert sind, wobei Hus' Märtyrertod einen Meilenstein in den theologisch-heilsgeschichtlichen, eschatologischen Erwägungen darstellt.

In der Martinitz-Bibel, in der Hussens Feuertod neben der Initiale mit der Erschaffung der Welt dargestellt ist, erhellt eine Glosse, dass die Darstellung eine Exegese ist, die den biblischen Vers von Gen 1,4 im Zusammenhang mit 2 Kor 6,14 aktualisiert: Lasst euch nicht ins fremde Joch zusammen mit Ungläubigen spannen! Was haben

⁵⁵ In psalmum 67,18: *Quid enim sunt vel ipsae alae, nisi duo praecepta caritatis, in quibus tota Lex pendet et Prophetae? Quid ipsa sarcina levis, nisi ipsa caritas quae in his duobus praeceptis impletur?* Jako křídla lásky jsou vykládána dvě orlí křídla sv. Jana Evangelisty: ... *Iohannes ala bina caritatis, aquilina forma, fertur in divina puriori lumine*, ADAMUS S. VICTORIS, *Sequentiae*, PL 196, sl. 1516, sv. též RICHARD DE SAINT-VICTOR, *De gratia contemplationis*, PL 196, sl. 145: ... *cordi nostri alas* ...; Petrus DAMIANUS, *Sermones*, PL 144, sl. 799: *Prima hominis ala revertentis ad Deum amaritudo cordis est ... secunda penna, confessio videlicet oris*.

⁵⁶ Na tapiserii s medailony pocházející z řezenské radnice (nyní Historisches Museum der Stadt Regensburg) je zobrazeno okřídlené srdce s šípem jako symbol tělesné lásky, viz BIETENHOLZ, *How come*, obr. 44; Leonie von WILCKENS, *Museum der Stadt Regensburg. Bildteppiche*, Regensburg 1980, s. 10; kolem r. 1500 v rukopise Pierre SALA, *Petit Livre d'Amour*, London, British Library, Stowe MS 955, fol. 12v. Janet BACKHOUSE – Yves GIRAUD, *Pierre Sala: Petit Livre d'Amour, Stowe MS 955, British Library, London. Kommentar, Commentaire, Commentary*, Luzern 1994; Eberhard KÖNIG, *Herzen der Liebe in der Malerei*, obr. 1, http://www.fuberlin.de/presse/publikationen/fundiert/archiv/2000_01/00_01_koenig/index.html (ověřeno 15. 1. 2013).

⁵⁷ Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart – Weimar 1996, sl. 1027–1028 (Hor. III, Nr. 8); Urs HERZOG, *Divina Poesis. Studien zu Jacob Baldes geistlicher Odendichtung*, Tübingen 1976, s. 36; Eckard LEFÈVRE – Karin HASS – Rolf HARTKAMP, *Balde und Horaz*, Tübingen 2002, s. 98.

⁵⁸ J. MACEK, *Mistr*, s. 115–116.

⁵⁹ R. 1500 se stal bakalářem, 1518 skládal mistrovskou zkoušku, viz *Liber decanorum fac. phil. ab anno 1367, usque ad annum 1585*, II, Pragae 1832, s. 263; Josef TRUHLÁŘ, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894, s. 136.

⁶⁰ *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, ed. František PALACKÝ, Praha 1829, s. 343, 365.

⁶¹ Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky P 405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“.

Gerechtigkeit und Laster gemeinsam? Und was für eine Koexistenz von Licht und Finsternis? Das Bild im Leitmeritzer Graduale wird von Versen mit der Bezeichnung *In Ioannem hus Exodion* erhellt. Der Ausdruck „exodion“, der für einen tragischen Abschluss steht, bezeichnet in der griechischen Übersetzung (Septuaginta) die Abschlussfeier des achten Tages (Lev 23,36; Num 29,35–36), als man Gott dem Herrn ein Feueropfer darbrachte. Diese Feier wurde als achter Schöpfungstag interpretiert, als Beginn der ewigen Seligkeit der Heiligen und der geläuterten Kirche. Jan Hus ist somit als Heiliger dargestellt, als Märtyrer des böhmischen Landes, den Gott als Feueropfer bei sich aufnimmt. Unter der Miniatur, die Jan Hus auf der Kanzel zeigt, wie er sich vor dem Konstanzer Konzil verteidigt, halten Putti ein Schild mit Aufschrift (J 6,56–57) und Kelch, das die biblische Metapher „Schild des Glaubens“ (Eph 6,16), welcher vor brennenden Pfeilen, d. h. den Worten des Antichrist schützt, visualisiert. Das über dem Haupt von Hus befindliche Piktogramm: ein geflügeltes und von einem Pfeil durchbohrtes Herz, dem unten die Buchstaben M und I (Magister Iohannes) beigelegt sind, bezieht sich offensichtlich direkt auf Hus. Anhand der Bibelverse und ihrer Auslegungen kann das Herz als ein Herz interpretiert werden, in das Gottes Gesetz eingeschrieben ist, während der Pfeil den Propheten (Jes 49,2), den Prediger von Gottes Wort symbolisiert, das ins Herz dringt.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Obr. 1 Stvoření světa v iniciále I/n principio/ a Upálení M. Jana Husa, Martinická bible, Knihovna Akademie věd ČR, 1T G, fol. 11v, 30. léta 15. století.

Obr. 3 Upálení M. Jana Husa, Litoměřický graduál, Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, sign. IV C 1, fol. 245v, druhé desetiletí 16. století.

Obr. 4 M. Jan Hus před kostnickým koncilím, Litoměřický graduál, Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, sign. IV C 1, fol. 245r, druhé desetiletí 16. století.

Obr. 5 Štít s nápisem pod obrazem Husa před kostnickým koncilím, Litoměřický graduál, detail z obr. 4.

Obr. 6 Piktogram nad hlavou M. Jana Husa před kostnickým koncilím, Litoměřický graduál, detail z obr. 4.